

Чумацький шлях

Володимир Нагорняк

ЯК ЧУМАКИ У КРИМ ПО СІЛЬ ХОДИЛИ

(Цикл повістей)

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

(Повість перша)

ВСТУП

Вранішній "Ікарус" йшов повільно. Так-так, саме йшов: намацував дорогу, як сліпий стежку, вперто шарив фарами в молоці туману. Складалося враження, що міг рухатися тільки вперед — щойно вихоплений світлом шматочок дороги тут же, на очах, поглинався пеленою. Знову вихоплювався і знову поглинався. Автобус мовчав: з гори на гору, а при такому тумані, не до розмов.

"Хоч рейс відкрили!" — зрадів раптовій думці Василь Катеринчук — сивіючий, але із залишками не зовсім розтраченої молодості, навіть, якщо уважно придивитись, симпатичний мужчина. Глибоко-лагідні та напрочуд сумні карі очі, охайно, зі смаком одягнений, явно виділявся серед пасажирів-селян, але ніхто на це не звертав уваги. "Ага, а не будь автобуса..." — продовжила себе думка. "Подумаєш, заночував би у сестри Тамари у Новій Ушиці, і зраділи б!" — заспокоївся. "Заночував би..." Та заночував би, але якась, як магніт на цвяхи, недосяжна для розуміння сила тягнула на руїни пам'яті, у Вільховець, де народився, виріс, звідки багато років тому і вирушив у світ. Не міг Василь противитися тій силі, не міг, та, признався собі, і не хотів.

Нарешті! Автобус вирулив на Могилів-Подільську трасу. Розвіювався туман, стало видно як почала стидити небо ранкова зоря. "Направо!" — скомандувала думка. "Теж мені,— розізлився на неї, — що я, приبلудний?" А думка не здавалася: "Струга, Ставчани, Слобідка..."

Вернув до тями шофер: раптово та різко, аж запищали, натиснув на гальма. Затрясло машину, ще раз, залякла, відчинилися вхідні. Зграйка синичок — впорхнули дівчатка: галасливі, сонячні, гарячі. І ескорт — хлопці — статечно, куди тобі там, мужики. Заскочило кілька дебелих сумок, останньою — гітара, рушили. "Шкільний випуск!" — по обличчю Василя пробігла коротенька посмішка.

— Залітай, голото! — зайорзався шофер. Це були чи не перші його слова за весь рейс. Підійшов один:

— Що з нас?

— А як що? А куди?

— Вільховець.

— Пісню. Доспіваєте до Вільхівця — нічого не візьму!

— Скільки завгодно! — защебетала зграя. — Гітару!

А на Василя нахлинуло... Не чув пісень, не бачив зупинок, а чув і бачив себе у своєму далекому — не забувається! — 10-Б. І однокласників, і однокласниць... Таких,

точнісінько таких...

Підкинуло, ще, зойкнула гітара, стрепенувся і Катеринчук. "А не проїхав?!" — блиснула думка. "О, де ж це ми?!" — стривожився. "Та Вільховець же!!!" — і защеміла так рідно-рідно.

"А хто це дибає назустріч? Дід Сташко?.. Він, точно, він! Говорили, що багато історій про чумаків знає..."

— Добрий день, діду Сташко!

— Ага, а чий це ти, га?.. Постій-постій, не Прокопа онук?.. Точно... В магазин осе іду.

— Молодшого не знайшлося?

— Дай, боже, здоровля! Спасибі!.. Клятий туман: зайде у вуха — ні-і-чого не чую!

— Діду, про чумаків розкажете?! — уже прокричав. Та й це старий, мабуть, не розчув.

— Та ні! Та ти що, чоловіче добрий?! Дочка мені строго наказувала: буханець хліба, пляшку оцту, о, і солі, солі обов'язково...

Василь підійшов якомога ближче і бухнув над самим вухом:

— Про чумаків!!!

— Та чую, чую, не глухий! Це теперечка сіль ніц не стоє, а колись у чумаків на кіло сала кіло солі міняли. Кіло доброго сала. Бо чумаки сіль тяжким потом заробляли. Теперечка — машини. Теперечка...

— Про чумаків! Розкажіть!

— Ідім. То я по дорозі. Ага, прапрадід мій, довго-довго жив, Митром називався. На послідній чумачці за погонича був, то розказував. А пам'ять у мене — (та хто цього не знає?!) — наче не він, а я там був. А що то за люди, лю-ю-ди, та куди вам! Ото ж і кажу: чумаки були аж дуже справедливі, помірковані, йшли по правді. І про се всі знали, і вірили чумаку, бо як він скаже, то так воно і є... Тебе як прозивають?

— Василь! — прокричав, але не зразу — не чекав запитання до себе.

— То ти, Василю, приходи до мене ввечері... Зможеш?.. І я тобі все розкажу. Бо дочка строго наказувала: буханець хліба, пляшку оцту, о, і солі, солі обов'язково... То ти прийдеш?

— Прийду! — схилився до вуха. Стрепенувся дід:

— Туман пройшов — починаю чути... Біля огнища, чумацького огнища, посидимо...

Приходи! — попрощалися.

Кроків десять пройшов Катеринчук, коли наздогнало:

—...буханець хліба, пляшку оцту, о, ага, і солі, солі обов'язково...

ВІЩА ПТИЦЯ

(Вечір перший; розповідь діда Сташка)

Давно було се, — гей, роки!,—

Стояли ми біля ріки...

Удавана маска чумацького погонича Митра миттю спадає з дідового обличчя: "Біля якої се річки вони стояли, га?.. Бо скажеш, що брешу... Ага... Ні!.. А-а-а.. Не важно!" І

знову постає перед Василем не знаний-перезнаний сільський дід Сташко, а, їй-богу, справжнісінький чумак:

Як зараз бачу:

тагани...

А скільки снилися вони?!

Біліє місяць...

О! Огонь,

Немов живий,

тече з долонь —

Кипить, кипить у таганах

Чумацька каша...

На волах

Лосниться шкіра аж —

од місяця...

І стає собою, сьогоднішнім: ворухить вогнище, тягне — закашлявся — люльку... Василь же, та ти що?!, — ні звуку! Чув же від інших: страшно не любить дід Сташко коли його перебивають. Василь, здається, і дихати боїться... Нарешті! Заговорив:

Згадаю — й не знаходжу місця я!..

То не по небу —

по душі проляг —

Не по степу —

чумацький шлях...

— очі старого повільно-повільно здіймаються в літнє вечірнє небо; і рука; виправляється вказівний — показує: — Чумацький шлях...

Трапилась одного разу з чумаками така пригода... Я тоді у них за погонича був — (а я, як вдає з себе прапрадіда свого, ну, того, що Митром називався, артист!) — якраз кашу доварював — перемішував, щоб не пригоріла. Чумаки ж одпочивали біля другого огнища: дядько Данило, дядько Петро, дядько Осип... Га?.. Ага, підходить до них Старший Чумак, — дядько Мартин, здається, Мартин, Мартин, — та дядько Охрім.

Ну, каша кипить, я перемішую її, щоб не пригоріла, а дядьки-чумаки одно — курять та мовчать, мовчать та курять, та інколи на волів поглядають чи, бува, не розбрелися. А тиша: ледь-ледь чути річку, тріщать дровиняки в огнищах та я, випадково, великою ложкою дно тагана дістану — ось і все. І так нам хороше та спокійно... Коли се як, господи; як упаде з неба якась-така птиця, чорна та велика, велика та чорна, світ такої не бачив, та на дядька Охріма, ага, аж поточився, та як закрутиться над ним, як закрутиться, та як закричить хтозна-яким голосом: "Х-хру-х-к-кар-р-к-к!!! Х-хру-х-к-кар-р-к-к!!! Х-хру-х-к-кар-р-к-к!!!" Аж мороз по шкірі... Та ти що?!

Крикнула, клята, тричі, ага, і наче крізь землю провалилася, щезла. А ми всі дуже-дуже злякалися. Ой, а ти не злякався б?! Оцепеніли. Старший Чумак, перший оговтався, тричі перехрестився та й каже:

— А що се?!

Я не зрозумів:

Ні лісу тут,

ані стогів,

І степ навкіл,

як не дивися, —

Звідкіл ся птиця?!

Як обухом по голові огріла...

Се щось та значить,

значить щось, Охріме, —

Не птиця се,

а віщий знак!

А тиша, тиша настала, що, боже ж ти мій, як ніколи в світі: ледь-ледь чути річку, інколи затріщать дровиняки в огнищах та раз у раз, громовито присмоктуючи, тягне душу з люльки Старший Чумак:

— Не птиця се,

а віщий знак!

Я вже не перший рік чумак:

Твою се долю

чи недолю

Зустріли ми в степу з тобою

— Мою?! — дядько Охрім... А руки в самого — скільки жию, а не бачив, щоб у людини так руки тряслися! Залякався... Старший Чумак, що сказав так, щоб хоч якось успокоїти, продовжує:

— То скільки бачив-чув я на віку...

Зустрічалась якось доля чумаку..

Дядьки-чумаки — що?! — сидять, як боввани, не воруються, роти порозкривали... О! Як ти зараз... То Старший Чумак подумав собі, що їм нентиресно се буде: "А-а, вам сю слухати не хочеться колядку!.." Стрепенулися. Я — (О, а хто я?! Правильно. Митропогонич) — першим:

— Розповідайте, дядьку!.. Тут і другі чумаки наспіли — дядько Данило, Петро, Остап та, навіть, і дядько Охрім — всі просять.

— Добре, добре, — згодився Старший Чумак, — слухайте...

"У тій слободі, де колись жив я, під Харковом, був один чумак" — дід Сташко уже взяв на себе роль Старшого Чумака і, треба визнати, це в нього виходило. "Грицьком звали... Ні, брешу!.. Тоді Грицько кинув уже чумакувати — оженився, осів. Ну, не скажи, жіночка попалась йому роботяща і душі доброї; і діточок було троє, ага, троє; і хазяйствечко маненьке, а своє; коли на тобі! Захворіла його жінка, полежала, полежала, а далі й вмерла. Вмерла.

Загорював наш Грицько, ох, загорював: не дасть він сам своїй голові толку. До людей пішов би жити чи в чумачку подався б — ні на кого дітей кинуть.

Став тоді він сам все робити, та діток своїх соглядати. Вдень — по людях, а ввечері

прийде додому, дітям хоч хліба, а принесе. Поїсть — не поїсть, а діток погодує, спати положе. Ну, і сам ляже. Ой, а хіба заснеш? Все думає-гадає як йому свій вік коротати самотньому, та ще й з дітками. Подума собі, подума та й скаже: "Е-ех-х! Не бачив я долі зроду, не бачить її мені і до гробу!".

Почула, а почула ж таки десь, мабуть, його доля, що він так говорить, да й прийшла, да так, що він не вдрів де вона і взялася.

На самісінький Великдень, як задзвонили к службі, пішли люди паски святити, і наш Грицько пішов до церкви. Поніс манесеньку пасочку, що заробив у багатого сусіди. Приходить з церкви, а діти — ну, діти є діти — кричать: "Татко паску приніс! Скорій, татку, паску давай! І я, і я хочу, татусю!" І так йому дітей своїх жалько стало, ледве не заплакав, але спинив та й каже: "Підождіть, почекайте, ріднесенькі, потерпіть, попрося батаття та засвіtimo свічку, та помолимось богу нашому, а потім, і того, і пасочку їсти будемо... Ну, щоб як у людей... У нас же, бачите, навіть кресала нема..."

Дід Сташко перервав розповідь, некваплячись вибив люльку, засипав новим тютюном, притовк пальцем, демонстративно запалив сірник, смачно затягнувся. "Сірників тоді ще не було, не придумали, а вогонь добували з кресала, — пояснює. "То слухай далі..."

"Пішов до багатого сусіди Грицько багаття просити, а той: "Ах, ти ж злидота! І празник йому — не празник: ходить, жебракує... А от не дам! Не дам — і все! Не дам!!!"

Відтіля пішов у другі хати — і там усюди його випровадили. І скільки він не ходив, ні з чим зостався, багаття ніде не добув. От він і дума собі: "Піду я через степ, на той бік. Там бідніші люди живуть, знають, що воно нема, так ті скорій дадуть".

Халупку свою проминув так, щоб діти не побачили. І тільки се зійшов на степ, аж гульк — хтось огнище у степу розклада. Ага, як є, якраз біля тієї доріжки, де йому йти. Глянув Грицько — ізрадувавсь, повеселішав.

Підходить ближче і баче: сидить якийсь старий дід, сивий та горбатий, сіра на йому свитка, ликом підперезаний, без шапки, а біля його лежить торбина, як у странника.

— Христос воскрес, дідусю! Дай мені огню...

— Воістину воскрес! Можна, можна...

— А що се ти, дідусю, не йдеш у слободу розговлятися?

— Як погасне огонь, тоді й піду, а тепер тримай-но запалу, я тобі насиплю багаття.

— Ой, у мене одна свитка тільки і є, та й та згорить!

— Тримай!

Підставив Грицько запалу, а дід і всипав йому руками три жмені жару, і приказав: "Іди швидше додому, до своїх діток. Заждались, мабуть. Ще колись згадаєш мене добрим словом!".

— Спасибі! — та й поспіша додому, а сам радий, що добув, чого йому треба було. Дійшов до своєї хати, оглянувся, — о, дивина! — ні діда тобі, ні огнища. Увійшов, багаття на припічок висипав, засвітив свічки, помолився і сів пасочку їсти зі своїми дітками, що так його довго чекали-виглядали. "Хороші дітки!" — подумав, зирк на припічок, а там замість багаття лежить куча черв'яків, обімлів от радощів, очам своїм

не вірить. Перехрестився. Взяв у руки один червінець, а той так і засяяв, так і засяяв, і не взглянеш на його. Ударив перед іконами три поклони і прибрав у скриню ті гроші.

Зажив Грицько багато і привольно і, хто не спита, усім розказує про своє щастя-долю. Побудував нову хату, — куди там тому багатому сусідові!, — оженився — (жіночку взяв таку, щоб не тільки його самого, а й діточок його любила) — і лучче Грицька ніхто не жив на всій слободі".

— А хто, хто, ну, от скажи, хто його наградив, як не його доля, га?! От як ще бува на білому світі... — дід Сташко зробив довгу-довгу затяжку, аж захропіла чумацька люлька, аж у грудях заклекотіло, потім ще дві, поменші, майже беззвучні, і продовжив.

А розказував се Старший Чумак, бач, для того, щоб хоч якось Охріма, — о, забуватися став, дядька Охріма, — розважить, бо дуже той переживав після птиці, аж з лица спав. Поки говорив-розказував, доварилася каша, розпочали вечерю. Старший Чумак і піднявся: "Вечеряйте, я уже, пройдуся..." Повертається через деякий час, і до дядька Охріма:

— Твій Рябий щось не те — ліг і не ворушиться. Чи не захворів?

— Подивимося, — встав дядько Охрім. Удвох пішли. Чуємо:

— Розлігся тут — ану, вставай... Вставай, кажу!

— Охріме, здох...

— Здох... Як здох? Та ти що?!

Ось, показалися, підходять. Поманив мене рукою Старший Чумак і каже, щоб скликав усіх. А кого — усіх? Тільки ж поїли, ще не розбрелися.

— Що таке?

— Що?

— Стучилося щось?

— Стучилося. Охрімів Рябий здох.

— Як здох?!

— А як здихають?

— Овва! Ось тобі і птиця!

— Я ж говорив...

— Досить базікати!!! Готуйте гроші, в кого які — всі! — І Старший Чумак першим же виймає з-за пазухи платочок з грішми, розв'язує. І всі так, і я... А ти як думав?! Ага, один лише дядько Петро, — я се зразу запримітив, — закрутився, наче веретено: платочок вийняти-то — вийняв, і розв'язав, а непомітно так, як йому одному здавалося, під шумок, хватить половину — і в свою кишеню. А дядько Данило, — хрясь!!! — його по руці, да так, що всі гроші по степу розлетілися. Дядько Петро збирає ті гроші навкарячки, а сам:

— Ой випали... позбираю, позбираю...

— Випали, кажеш?! — наступає дядько Данило.

Якраз тоді Старший Чумак гроші рахувати закінчив:

— Петре, давай свої і вистачить, на доброго вола вистачить... І на дорогу... Давай... Охріме! Ні, тобі не можна, Данило поїде.

— Як се не можно, як се не можно, ви чули, га?! — розпалився дядько Охрім. — Віл-то, врешті-решт, мій...

— Не можно! — відрубав дядько Мартин. — Охріме, та клята птиця, повір мені, бувалому чумаку, себе ще покаже. З нами будеш — як не як, гуртом виручимо, а дорога, сам знаєш, дорога... Даниле, кого в напарники? О, я як підскочу: "Візьміть мене, дядьку Даниле,.. Не підведу!".

— Ні, — знову Старший Чумак, — хлопця не бери! Молодий ще, та й один він у матері, ті — дівки... Дорога...

— Поїдеш? — до дядька Петра дядько Данило підійшов.

— А що? Поїду...

— Тільки, Петре, слухайся Данила, він — старший! — Старший Чумак, а дядька Данила запитує: — Воли твої як?

— Моцні. А зустрінемося де?

— Де?.. — задумався. — Біле Озеро? Ні, ще один кордон... Біля Харсону, на в'їзді у сам Харсон... Ага!.. Зрозумів?

— Зрозумів.

— Так-так, о, а гроші! — Старший Чумак передає дядьку Данилу чумацькі гроші. — Вола бери не жирного, а тяглого, жилявого. І не запрягай! Хай, попервах, за возом звикає... Харч заготовимо. Підніму до зорі. Лягайте спати!

Василь так заслухався, що ніякої уваги на вогнище уже не звертав — воно дотлівало.

— А вола-то Охрїмові купили? — підігнав старого, що уже замовк.

— Аякже! У Білозерці. Як і домовилися — не жирного, а тяглого, жилявого. І не запрягали, щоб, попервах, за возом звикав. А лиха в дорозі натерпілися, не приведи господь! Приходи завтра — послухаєш...

— Прийду... Діду, а чорна птиця це насправді, чи, може, чумаки самі придумали, га? — і лукаво подивився на діла Сташка.

— Придумали... — аж образився дід. — Чумаки були аж дуже справедливі, помірковані, йшли по правді, і про се всі знали, і вірили чумаку, бо він як скаже, то так воно і є... Придумали?! Ага, Охрім, як осе вола купили, наче повеселішав, прямо-таки на очах ожив, думав, що біда минулася, перед якою птиця кричала. А-ат, а не по його вийшло, не по його!

Тільки в'їхали в село, — Охрім ішов останнім, — назустріч знайомий чоловік:

— Здоров, Мартине!

— Здорові будьте, хлопці!

— Чи усі наші живі-здорові?

— Та всі, слава богу, — каже, — тільки на тій неділі, у п'ятницю, Охрїмову маму поховали. Вмерла, не діждавшись сина... Він же не з вами?..

— З нами...

О, а як свою матір Охрім любив — слів таких нема, не скажеш! Ось тобі і чорна птиця... Придумали, ха, придумали!.. Хто ж таке може придумати? Нема йому що

робити? Ну, може, трішечки я і наплутав, може, — старий вже, забувати став. Але не придумав!.. Та й скажи, з ким осе мені старину згадувати? Усі товариші повмирали, і моя черга, мабуть, от-от, недалечко. Прийде з косою, скаже, йди за мною, і піду, куди я подінусь, піду... — дід Сташко перевів подих, призадумався, придав обличчю нарочитої серйозності. Піднялися гранчаки, дідів — на дні.

— За них, дідуню?!

— За чумаків?.. Бо то, скажу тобі, були люди, лю-ю-ди, та-а куди вам!!! — і перехилив у себе.

БЛУД

(Вечір другий; розповідь діда Сташка)

Ну, так, ага, одправилися рано-ранесенько, ще до зорі, дядьки Данило та Петро, чумаки, вола купляти. Удвох на одному возі, аж гульк — роздоріжжя.

— Петре, куди? — питає дядько Данило.

— Цоб, канечно, цоб! Провіряти здумав...

— Цабе!

— Цоб, кажу тобі, цоб!

— Цабе, дурню!

— Яке цабе, яке цабе?! З глузду з'їхав... Цоб... О, хлопець іде — запитаємо.

Доганяють хлопця, а це був Блуд, так-так — Блуд, запитують:

— А чи не скажеш, хлопче, будь ласка... — дядько Петро розпочав. — ... як нам до Білого Озера доїхати, до Білозерки, значиться? — дядько Данило продовжив.

— Як не сказати — скажу, — відповідає хлопець-Блуд. — Через кожні десь так півгодини беріть цоб, і години так через дві якраз біля Білого Озера і будете, біля Білозерки, значиться. Але спочатку — прямо.

Та й пішов собі. Не побажав їхати з чумаками, сказав, що йому повертати. А чумаки їдуть далі. Дядько Петро розвеселився — а чого б, вийшло як він казав; дядько Данило — трохи похнюпився.

— Цоб, цоб, нечисть! — повертає, оглядається. — Петре, а де ж той хлопець, що дорогу нам показував?

— Дався він тобі! Може, — а що?, — ліг спочити, а нам звідси не видно.

— Дай, боже, на твоє може...

Їдуть, мовчать. То ж дядько Петро, аж розпирає його, вирішив підначити дядька Данила:

— Даниле, га, Даниле, скажи-но мені, чого ти такий впертий?

— Який такий?

— Прямо тобі, як моя жінка: та як упреться, як упреться. Ось, та недавно, кажу я їй...

— Ой, та не вперта вона в тебе, що я не знаю, з нашого ж села, не вперта, а...

— Ну-ну, говори, раз почав!

— Не вперта, а... а дурна...

— Дурна?.. Чого дурна?!

— А в кого ж язык повернеться назвати її розумною, покумекай, коли вона за такого дурня, як ти, заміж вийшла? — сміється.

— Ти, значиться, так-так, добре-добре... — не знайшовся дядько Петро. — А я-то думав, дурний...

— Ось, бачиш, сам признаєшся! — з'язвив дядько Данило. — І правильно робиш! Хіба таке сховаєш?..

— ...думав за твого сина свою дочку віддавати, породичатися, уже вони давненько женихаються... Дзуськи! Не діждешся! — зобидився, навіть пересів з передка, зобидився.

Мовчать. Їдуть та мовчать. Довго мовчать. Дядько Данило, нарешті, не витримує, заговорив, наче й не було тягучої мовчанки:

— То се за котору — за старшу чи за молодшу?

— За молодшу... Скаже таке... Спочатку — старша, а потім — і молодша. Щоб як у людей... За старшу!

— А-а, що на жінку скидається, на Марію?

— Та ні! За старшу — вилитий я...

— Не дам, не дозволю!!! — аж підскакнув на возі від несподіванки дядько Петро.

— Що не дам, що не дозволю?! Та що з тобою, Даниле?!

— Хлопця калічити не дозволю! Вилитий він... Ти хочеш, щоб я по своїй хаті боявся вночі ходити? А, не дай бог, присниться, га?!

Зобидився, ох, і, зобидився дядько Петро, кричить:

— Цоб, цоб, давай цоб!!!

— Та бачу... — сміється.

— Кажу, давай, значить, давай!!! Буде ще мені тут...

— Цоб, цоб, круторогі! — повертає. — Петре, а яка се в тебе чумачка?

Мовчав-мовчав, але, все ж таки, відповідає:

— Сам я, правда, не чумакував, але дядьки мої чумакували, та й все наше село чумакувало, то я чумаків знаю... Ну, перва, а що?

— Нічого. Та ти не закипай — жартів не розумієш...

— Хто ж так?... А в тебе яка?

— Ми — чумаки з діда-прадіда. А хочеш, друже, розкажу тобі як мій дід перед останньою своєю чумачкою злодія провчив?

— Послухаю — дорога довга...

Дід Сташко нап'яв груди, хотів було розмашисто затягнутися, але весь тютюн у люльці вже вигорів. Вибив, почав трамбувати новим. Василь витягнув із сумки пару гранчаків, пляшку казенки, закуску. Дід Сташко здивовано-запитально глипнув на Катеринчука.

— За чумачку!

— За чумачку не випити — гріх! — погодився старий. — А не сп'янію?

— Скільки вам тут до хати — на руках віднесу, — пожартував.

— Донести — донесеш, — окинув відстань поглядом, — а що люди скажуть?

Випили. Толком і не закусили — зашкварчала люлька, задиміла чумацька розповідь...

Се під зиму було. Попродав дід годовані воли та й їде собі конячкою, щоб купити нових волів. Доганяє він чоловіка, що йшов з клумаком, а той чоловік і проситься: "Підвезіть мене, дядьку!". Дід собі думає, що якийсь подорожній чоловік іде, та ще й з клумаком, то чого ж його не підвезти, та й каже: "Сідайте". Припинив коняку, той сів і клумака поклав, їдуть. А як трохи проїхали, то так, здалеку, до діда, наче він його років сто знає, хитро так: — А що в тебе за загадка, що в тебе коняка гладка? — І так на діда подивився, так подивився, що дід одразу ж і здогадався, що той злодій, та й відповідає йому:

— А що се в тебе за думка, щоб ти ще й не позбувся клумка?

А далі злодій питає чумака:

— Де ви були?

— На базарі.

— А що купили?

Ага, а дід витягує з халяви ножа та й каже, що осьього ножа купив, та й опустив ножа, наче нехотячи. Здержує дід коняку, а злодія просить, щоб зліз та подав, бо коняка така, що не хоче сама стояти. Злодій зліз і тільки-но нахилився, щоб ножа взяти, а дід батогом по конячині, батогом, і полетіла, як птах. Бо конячина-то, насправді, добра в нього була, то так дременув, що тільки порох знявся за візочком.

— І правильно зробив! — захоплено випалив дядько Петро. — Правильно. А що в тому клумаку було, Даниле!

— А хто його знає! Од'їхав дід далеченько, спинив коняку, помахав на злодія пужалном, скинув на шлях клумака та й поїхав.

— Як се — скинув на шлях клумака та й поїхав?.. Не розумію... — здивувався дядько Петро.

— А що тут розуміти? Дід мій — чумак був. Другий би так і поїхав би з клумаком, а чумак — ні. Хоч свого позбувся — чужого не захотів.

— Цоб, останнє, цоб давай! — аж закричав дядько Петро.

— Ледве не проскочили! — повертає дядько Данило.

— Ти, як хочеш, Данилечку, а я в Білому Озері покупаюсь-таки.

— І я чумацький піт змию — пилюку... Ов-ва, Петре, а чи не здається тобі, що ми вже тутечки бували, і не далі, як сьогодні, га?! — стрепенувся дядько Данило, припіднявся аж.

— Перехрестись, коли здається! Скажеш... Ось, глянь, чоловік іде — питаємо...

— Сушняк неси — вогнище ледве дихає! — Василь не примусив себе чекати: швиденько притягнув дві розлогі яблуневі гілки, розчахнув й, по одній, почав ламати їх на коліні. Дід ворожив з дровами. Несмілі тендітні пелюсточки полум'я і, врешті-решт, вогнище загуло, запрацювало. Якусь мить дивилися на вогненну гру. Закашляла люлька:

— От, зараза! Кинуть якби, всі кажуть, а що від мене тоді залишиться, не виходить.

Чоловіче, чумацька... — скопив поглядом на Василя, що розпочав копошитися в сумці.
— Ні-ні, пити не будемо... Слухай...

Доганяють чумаки чоловіка, а се був Блуд, так-так — Блуд, запитують:

— А чи не скажеш, чоловіче, будь ласка... — дядько Петро розпочав.

— ... як нам до Білого Озера доїхати, до Білозерки значиться? — дядько Данило продовжив. — Як не сказати — скажу, — відповідає чоловік-Блуд. — Через кожні десь так півгодини беріть цабе, і години так через дві якраз і біля Білого Озера будете, біля Білозерки, значиться. Але спочатку — прямо.

Та й пішов собі. Не побажав їхати з чумаками, сказав, що йому повертати. А чумаки їдуть далі.

— От, клятий хлопчисько, неправильно дорогу вказав! Даниле, мабуть, і не знав куди цоб, а куди цабе? Вони, молоді...

— Петре, ти очі його бачив?

— Кого? Чоловіка? Очі?... Очі як очі!

— Метушливі, сірі, насмішкуваті і якісь бездонні чи що, як і в того хлопця.

— Ой, знову йому здається! Чумаки, з діда-прадіда...

— Здається, кажеш?! Ой, не здається, чує моє серце, що не здається! — зіскакує з воза, нагрібає біля дороги кучу землі, вставляє бадилину, заскакує на воза, їдуть.

— Навіщо? — ледве стримує сміх дядько Петро. — Надієшся колись повернутися, га?

— А чи не рано смієшся?!

— Та ну тебе! Розкажи щось... О, а хто такий Кирило-чумак, чув про нього?

— Чув, чумак. Справжній чумак. Був. А скільки його гісторій по світу ходять! Ага, осю любив розказувати найбільше...

І дід Сташко вже робився Кирилом-чумаком: піднімався на ноги, опускав на шапці вуха, натягував її, бідолашну, скільки могла, знімав зі штанів ремінь і підперізувався ним майже біля грудей... На ошарашений погляд Катеринчука відповідав: "Чумаки, знай, про чумачку завжди розказували від себе, начебто се з ними було. Зрозумів? Щоб ніхто не засумнівався, що правду говорить.

Як раз мені випадок був, що аж сорому набрався от священика. Ой, господи! А все через те, що я рідко вдома бував. Одного разу зробилося мені в дорозі на серці так важко, так важко, що аж покору не знайду, аж одхлиплюю, як мала дитина. Коли б чого вдома не трапилося, думаю. Що його робить? Доїхали ми до села, стали возами під селом, а й кажу до хлопців: "Залишайтеся котрий коло волів, а хто хоче, йдіть зі мною до церкви, бо я піду молебствіє провести за здоров'я домашніх. Так мені важко, що бодай би там чого не трапилось".

Пішли ми. Все чумацтво повернуло до церкви, а я аж до попа підійшов. Підійшов і прошу: "Панотче, одправте молебствіє". Він каже: "Добре". Взяв папіра й почав записувати.

— Звуть вас як?

— Кирило.

— А жінку?

Нагадував я, нагадував, ну, ніяк... Він і питає:

— Яка ж то вам жінка, коли ви не знаєте, як вона зветься? Чи вона вам вінчана?

Так мені соромно стало, соромно стало, що й світа божого не бачу.

— Та як же невінчана, коли з нею брав шлюб у нашій церкві, у свого панотця?!

— А діти є?

— Є, — кажу.

— Скільки їх?

— Здається... Здається, п'ятеро... та п'ятеро!

— А як їх звуть?

— А як?.. Не знаю, — кажу.

— Та як же так, щоб своєї родини не знав як зветься?! Як же ви їх звете?

— Я, панотче, буваю вдома раз на рік або й рідше... То отак, як що треба, то кажу: подай, моя дитино, принеси чи там що. А як треба гукнуть, то на жінку гукаю "стара", а вона мене "старий"; на дітей гукаю "малий", "мала"; і, господи, як вони до мене лебедяться, як лебедяться. Я їх по голові кожного погладю, гостинці дам, а як вони звуться, то я і не то. Стара якось на них каже, а хіба прислухався. Коли приїду, — чи до них тоді? — людей повна хата, в самий перед обід треба справити, а ще й розпитувати ідуть — двері не зачиняються... Ні, не пригадаю, ні!

Записав піп: "Кирило со чадом", — то так і відправив. Я-то пригадав, опісля уже пригадав, як жінку казав колись, коли сватався, Марія, а про дітей... Приїхав, то жінку кілька разів розпитував як вони звуться, ага, знаю-знаю.

Ой, а скільки сорому набрався од священика!

— То що:докажу чи вже розбігаємося — зірка північ показує, га?

— Та ви що, на півслові?!

— Добре-добре! Ач, насів... — дід Сташко взяв рукою жарину і поклав її прямо в люльку, смачно зацмокав, задимів.

Так чи інакше, а дісталися наші чумаки до четвертого цабе. Повертають, аж гульк — огнище, а біля його хтось ворухиться. Жива душа — зраділи. Сидить біля огнища дід. Сивий-сивий. Як туман. А очі-то, очі, — вже і дядько Петро став придивлятися, — точнісінько, як у тих хлопця та чоловіка, ага, точнісінько.

— А чи не скажете, дідуню, будь ласка... — дядько Петро розпочав. — ...як нам до Білого Озера доїхати, до Білозерки, значиться? — дядько Данило продовжив.

— Як не сказати — скажу, — відповідає дід-Блуд, так-так — блуд. — Через кожні перші півгодини беріть цоб, а через кожні другі пів-години беріть цабе, і години через дві якраз біля Білого Озера і будете, біля Білозерки, значиться. Але спочатку — прямо. Прямо. До роздоріжжя.

"Спасибі!" — і їдуть собі. Оглядаються через деякий час — що таке? — ні того огнища тобі, ні того діда. Зупинили волів, прийняли знамення боже, перехрестилися тричі, кожний, стоять. Кругом степ, — а що степ?! — куди не глянь — степ. А ніч — хоч би зірочка! Раптом: "Даниле, мітка твоя. Так і є — Данилова мітка.

— Приїхали... — вже і дядько Данило розгубився.
— Що робити, що робити?! — дядько Петро, аж трясє ним.
— Що?! Робити! Їхати! І не рюмсати...
— Куди, куди їхати?!
— Прямо!
— Ага, прямо...
— Малому мені, згадав, бабуся Оришка говорила, що першу дорогу Блуд завжди правильно каже. А се — Блуд. Не інакше — Блуд. Їдемо.
— А другу?
— Що другу?
— Д-дру-у-гу дорогу... — починає продавати дрижаки
— Запитай про щось інше! — уже злиться.
Роздоріжжя...
— К-кук-ку-ди-и?..
— Розкудахтався! Прямо...
І ні слова більше, їдуть-їдуть-їдуть... Знову дядько Петро:
— В-вовк-к!
— Який... Ого, завбільшки з вола!
— Що робити, що робити?!
— Ага, а звідки вітер?
— На нас.
— А воли?
— Ідуть.
— І того вовка не чують?
— Не чують.
— Ану, Петре, перехрести його, вовка сього... Тричі...
— Перехрестить? — хрестить перший раз. — Дивися, дивися, на задні лапи піднявся!
— Перехрести другий раз.
— Перехрестить? — хрестить другий раз. Вовк завив, да так, що чумакам аж мороз по шкірі пішов.
— Перехрести третій раз.
— Перехрестить? — хрестить третій раз — вовк зникає— Ага, — замахав пужалном дядько Данило,— боїться нечисть знамення божого, боїться!
Доїжджають до "вовчого" місця — стовб. На стовбі — табличка.
— Читай, Петре!
— Читаю: Біле Озеро...
Зіскакує з воза, летить до таблички, читає, протирає очі, знову читає, перехрещує табличку, ще раз читає:
— Біле Озеро, Данилечку, Біле Озеро!!!
— Не кричи — всіх білозерських собак розбудиш! — а сам-то, сам, як мала дитина,

місця собі на возі знайти не може. Не витримав таки — зіскочив:

— Покупаємося?!

— Та хоч до ранку!

— Доїхали...

— Доїхали, Данилечку, доїхали!!! — і обійнялися чумаки, як брати, котрі довго-довго не бачилися, і... Та ні, брешу, здалося... То небо пустило сльозу, — не плакали, коротку, але радісну, — на щастя.

А воли?! Де воли?! Самі не йшли, а бігли, як ніколи, до такої довгожданої тремтячої води Білого Озера.

ЯК ЧУМАКИ ЗІ СМЕРТЮ ЗУСТРІЧАЛИСЯ

(Вечір третій; розповідь Діда Сташка)

— А чумаки оковиту полюбляли, кажуть, га?

— Та ти що? — аж люлька випала. Підняв, досипав тютюну, прикурив, затягнувся. — Аякже! Та що ж то за чумак був би, що не випивав би. Дорога — і холод, і голод, і хвороби, та усяке бувало. А лікуватися чим, ну, чим, га? Нею. Як нерідко бувало, зайдуть у шинок... Любили! Но, я тобі скажу, шинкарі їх обманювали, наживалися... На самий перед у барило води наллють відро чи й двоє, а горілку виточать. Ага. Хоч на барило до крента і перчатка прикладена сургучова, а вони вміли так зробити, що й ніхто не впізнає. Потім, от-от, ніколи не держали шинкарі посуду рівно, як наливали там бичка чи половинчика, теличку, восьмушку, чвертку, кварту чи пів-кварти.

Скільки б вони не наливали, то обов'язково держать похило й далеко от крента, щоб дзюрчало та пінило. Тоді не видно, що не повна. От чумак підіп'є, то коло його пів-пляшки, а він всерівно каже: "Шинкарко, бісова дочко, дай горілки!!!" То вони в ту пляшку трохи доллють, а гроші беруть, як за повну.

— І що, всі так?

— Не говори, не всі: були й такі, я про шинкарів, котрі розуміли нелегку чумацьку працю. "Сіль от поту чумацького солоня!" — казали. Ті не обманювали.

Вола?.. Тут же, в Білозерці. Не жирного, а тяглового, ну, як ще тоді домовлялися. І сторгувалися недорого. Ага. Воно ж як по-християнськи?.. Покупку обмить треба! Закон! Другий якийсь нещасний віник купить, щоб хату підмітати, а обміє його так, що хату продати — мало... Чумаки ж, сам знаєш, не такі люди, не такі, але хильнули добряче, з вершечечком, і на дорогу прихопили. Ой, а як воно на другий день — не говори, не згадуй! Їхати-то треба, треба... Розмова? Та яка там тобі розмова — світ перевертається! Мовчки — заснеш. Дядько Петро першим і розпочав:

— Ох, і горілка в тії білозерської шинкарки!

— Ох, і горілка!

— Погана?

— Погана... Чому погана?! П'ється, як вода... легко...

— А водить... водить...

— Ох, і водить!

Їдуть. Мовчать. Їдуть та мовчать. Довго так — уже й кимарити починають. Дядько

Данило не витримав, заговорив:

- Ох, і горілка в тії білозерської шинкарки!
- Ох, і горілка!
- Погана?
- Погана... Чому погана?! П'ється, як вода... легко...
- А водить... водить...
- Ох і водить!

Осе й порозмовляли... Думка, якщо якась, нещасна, і прибудеться ненароком, то й та про те як опохмелитися. Бр-р-р!! Хіба не знаєш як воно на той проклятий другий день буває?.. Сказати, подумати бридко!..

— Ви.. гик-к!.. — хотів було осміліти дядько Петро.

— ...п'ємо... гик-к! — мужньо продовжив глибоку і дуже своєчасну думку товариша дядько Данило.

- Зараз?
- За раз!
- Ага.... гик-к!.. — навіть задумався дядько Петро.
- А.... колеса? — запитує дядько Данило.
- Стоять.
- Стоять?.. А правильно?!
- Правильно.
- А.... воли?
- Воли?.. Крутяться.
- А як крутяться, га?
- Попарно.
- Угу... Правильно?
- Правильно.
- Ви..гик-к!.. п'ємо?! — продовжує уже сам дядько Данило.
- На возі!? — дядько Петро запитує.
- Чумаки на возі... гик-к!.. гик-к!.. гик-к!!!
- Не п'ють! — здогадався дядько Петро.
- Не п'ють!
- Злізаємо?
- Злізаємо!

Ага, злізли б вони тобі, якби не яма на дорозі: дядько Данило — наліво; дядько Петро — направо. Так і послули. Воли стоять, ремигають.

Лежать чумаченьки, хрopaка дають, степ здригається. Звідки не візьмись — жінка в чорному: заглянула, як ворона в кістку, на воза, пошарила. Нічого не взяла, не збрешу. Глипнула на третього, купленого, аж затрясся. Відьма, як не як, а не просто жінка. Над дядьком Данилом стала, чаклує. Заворушився чумак. Над дядьком Петром — ну, той зразу. І пішла собі.

— Петре, агов, де ти, Петре?! — дядько Данило гукає, зліва по возу підіймаючись.

— Даниле, агов, де ти, Даниле?! — дядько Петро гукає, справа по возу підіймаючись. Зустрічаються поглядами:

— Здоров, Петре!

— Здоров, Даниле!

— Щось розумієш?..

— Голова...

— Го... Не нагадуй! О-о-огнище розкладемо, чайку заваримо... Він нас і поставить на ноги.

— З чого чайку?

— Зі степу. Справжнього, чумацького, від усіх болячок та хвороб...

Пішли степом — сухостій на огнище збирають. Данило, дядько Данило інколи степової травички підірве. Та не підряд, не підряд, боже борони, тут яку знати треба!

...А в цей час на обрії Старша Відьма, — ну, жінка в чорному, — так-так, Старша Відьма, дівчину зустрічає. Молоду-молоду, всю в білому-білому, як наречену, а що красиву — очей не відірвати, світ не бачив, ага, Дівчину-Смерть. Дівчина-Смерть першою і заговорила:

— Куди, стара, дибаєш?

— Стара... Світ за очі. Та яка ж я стара?! Супроти тебе — немовлятко...

— Супроти мене, безсмертної, немовлятко. Се ти правду кажеш.

— А ти далеко?

— Никаю. Там нікого не бачила, щоб пожитися?

— Чумаки, двоє, а п'янющі — ледве підняла. Хоч би спасибі — і не побачили... Та тобі там роботи небагато!..

— Піду, подивлюся, хоч цим поживлюся...

— До зустрічі!

— Мені так не кажуть, чуєш?! — хижо блимнула очима, але тут же і пригасила очі.

— Іди, іди...

А що чумаки? Огнище розклали, таганок на вогонь приладнали, гріють воду на чай чумацький. Опохмелятися, — та ти що?! — навіть у той бік, де білозерська самогонка на возі, бр-р-р, дивитися не примусиш. Тяжко...

— А чай із чого, Даниле?

— Зі степу.

— Не пив.

— Вип'єш — все, як рукою, зніме.

— Скажеш! Зніме...

— Побачиш.

Глипнув у степ дядько Петро, — та що се таке?! — вдивляється, тире очі, знову вдивляється, знову тре очі:

— Даниле, якась дівчина іде... Чи привижатися починає?

А дядько Данило біля огнища був:

— Очі протри! Нам осе з тобою лиш до дівчат! Та хто тут, у сьому голому степу,

бути може?!

— Тер уже, Даниле, та іде, Даниле, бачу, Даниле, дівчина...

— Дівчина... Іде...

— Наче і до нас, та до нас-таки!

Підходить. Посміхається. А чумакам-то звідки знати, що то Дівчина-Смерть, зраділи їй.

— Добрий день, красуне!

— Добрий день, чумаки!

— Добрий день! — дядько Петро вітається.

— А як се ти одна в степу і не боїшся? — дядько Данило цікавиться.

— А кого мені боятися? — відповідає-запитує.

— Простели свитку, Петре! Сідай, красуне, почастиємо чим бог послав.

— Спасибі. Сяду.

— А звідки ти і куди, звісно, якщо сказати хочеш? — не вгаває дядько Данило.

— А чого б не сказати? Звідусіль і всюди.

— Зрозумів... Точно сказано... Ага, а до кого?

— До вас. Хіба не бачите?

— До нас?! До мене і до нього? — уточнює.

— До вас, до тебе і до нього.

— Щось ти, дівчинко, все загадками говориш! Чия, скажи, ти тоді така будеш?

— Та ваша ж! І твоя, і його.

Тут уже й дядько Данило не витримує — на дядька Петра накидається:

— Ану ти, недопечений, признавайся, де се ми удвох з тобою могли согрішити?! — і не жартома запитує.

— Де?! А ніде! Що я — п'яний?!

— Правильно. І я — не п'яний... З похмілля, з глибокого похмілля, але ж не на стільки, ще при розумі!.. Щось, ти, дівчинко, не те, не те...

— А як вас звати? — знайшовся дядько Петро.

— О, звати тебе як? — підтримав його дядько Данило.

— Смерть.

— Смерть?! — аж затрясло дядьком Петром.

— Смерть?.. — і дядько Данило пополотнів.

— Іду звідусіль, ходю всюди, а прийшла до вас: і до тебе, і до нього.

Чумаки — ні живі, ні мертві, і тиша... Першим дядько Данило оговтався:

— Хто б ти не була, ти, насамперед, наш гість, а се — святе... Почастиємо тебе, ну, а... Не по-чумацьки якось виходить... Та встигнеш, встигнеш — не переживай — од тебе, от Смерті-то, не втечеш!

— Ха! Чого мені переживати: я — безсмертна, всіх вас переживу. А од мене, се точно, ще ніхто не втікав...

— Ну і добре... Петре, неси припаси! Та не трясись ти, не трясись: чому бути, тому не минути. Білозерської прихопи, первачку, гостя ж у нас... Ой, та швидше, швидше ти

там, не моняйся!

Приносить дядько Петро припаси і самогонку, а сам... Наливає дядько Данило, наливає до вінця, у три кварта наливає, і намагається всіляко розмову підтримати, бо зрозумів уже, що кінець розмові — се і їм, чумакам, кінець.

— Буде нам що на тому світі чумакам розповідати. А не повірять же, лобуряки, що довелося нам із самою Смертю випивати, не повірять...

— Будете розповідати, будете! Вже недовго!

Підіймає дядько Петро квартиру, а руки ходуном ходять, розливає:

— За чум-мак-ків-в?..

— Мені всерівно, — говорить Дівчина-Смерть.

— Пий! — дядько Дан — Ви-и пийте-е!!! — стрільнула очима, аж залихорадило чумаками.

Дядько Данило одним махом перекинув усю квартиру, занюхав хлібом, витерся рукавом. Дівчина-Смерть усе уважно спостерігала і точнісінько так повторила: випила одним махом усю квартиру, занюхала хлібом, витерлася рукавом. Тут уже до розмови і дядько Петро підключився, осмілювався:

— Ви на нас, Смертонько, не дивіться, ми на сьому клятому зіллі вирости, закусяйте, закусяйте, а то сп'янієте...

— Та пий уже! Знавець мені знайшовся! — гримнув на нього дядько Данило.

— Ох, і горілка в тії білозерської шинкарки! — попричитав дядько Петро, опорожнивши квартиру. — Ох, і горілка!

Дід Сташко примовк: вибив тютюн з люльки, засипав новим, утрамбував. Василь же наламав та підкинув хмизу у вогнище. Нарешті! Зашамкала, запахотіла, задиміла, запрацювала, заговорила люлька.

— А які останні слова говорив дядько Петро, га? Повтори.

— Запросто: "Ох, і горілка в тії білозерської шинкарки! Ох, і горілка!". Так?

— Так то так. Але за сі його слова поплатилася білозерська шинкарка, ага, життям поплатилася. Зустрілася, мабуть, з нею Дівчина-Смерть. Коли чумаки поверталися з Криму, се я наперед забігаю, того шинка вже не було. Але святе місце, — прости, господи! — пустим не буває, стояв другий шинок. І шинкар другий, а та шинкарка того, уже... То слухай...

— Поїж, Смерте, що бог послав, поки чайок закипить, а я заварки нарву. Розваж гостю, Петре, налий ще по одній! — сказав, підіймаючись, дядько Данило. Налив дядько Петро по вінця Смерті, і собі тож, а Смерть:

— Як воду споганили, як воду споганили!

— За вас! — подає квартиру. Смерть бере, але ставить на землю:

— Не буду!

— О, як се не буду?! За себе — і не буду! Ну, так не прийнято... Та й що вам, безсмертній, може статися, га?

— Та пий уже! Ох, і зануда...

Дядько Петро, а за ним і Дівчина-Смерть, випивають, вона і каже:

— Вода, і не гаряча, а гріє, гріє як!..

— Смертонько, а ну, може... — мабуть, намагався вмилювати дядько Петро.

— Чумаче, я — неблаганна! Мольбами ти свою кончину наближаєш! — блимнула очима, аж похитнувся, сидючи, дядько Петро. — А ось не стану я чекати вашого чумацького чаю!!!

— Та ви що, ви що?! Хіба так можна?! Я і не думав ображати вас, та ви що? Не так мене зрозуміли...

А дядько Данило на заварку траву збирає. Що ж він там збирає? Дурман та сон-траву, сон-траву та дурман. О, а в тагану, що на огнищі, справжня заварка з чумацьких трав, а не з дурману та сон-трави, ага. Се він, бач, так для Смерті старається! З воза таганок манесенький прихопив, кинув туди сеї нечистої трави, залив водою з першого тагана та й поставив таганок прямо у посередині огнища. І словом не встигли перемовитися — закипіло. І там, і там.

У квартиру, що для Смерті, заварку з дурману та сон-трави виливає, а над своєю та Петровою квартирою лише потримав. З більшого тагана, де справжній чумацький чай, а не дурман та сон-трава, собі та Петру наливає, а над Смертиною квартирою лише потримав.

— Ось бачиш, Василю, який дядько Данило чумак був? — це вже дід Сташко до Катеринчука звертається, але наткнувся на Василів зацікавлено-напружено-нетерплячий погляд, повів розповідь далі.

Стали пити чай, а Петро — (можна, я поки-що без "дядьків"?) — руки в нього трясуться: не може взяти квартиру. Не може — і все тут! Побачила Смерть, зраділа, проклята, просіяла вся:

— Що, боїшся мене, чумаче?!

— А хто ж тебе не боїться? — вступився за товариша Данило.

— Ото ж то!

Радіє, радіє та ще й наспіхається. Чай свій одним махом, як горілку, перевернула в себе, а млюсть по її безсмертному тілі так і розходить, так і розходить...

— Як воду споганили... О, а чого се степ хитається, га, і крутиться, крутиться?.. Ану ти, Петре, свитку давай, вона тобі вже не знадобиться!.. Допивайте, та скоріше, свій чай чумацький, тьху, дозволяю... Чого, ну, чого се степ хитається, га, і крутиться-крутиться?

Та й заснула...заснула...а й було од чого: сон-трава, дурман, а горілка, горілка — первак! Став Данило Петра од огнища одтягувати, ага, а той не йде, упирається:

— Я чай недопив!

— На тому світі смолою доп'єш! Вставай!

— Одчепися!.. Дівчина, яка прекрасна дівчина!

— Прекрасна, як смерть.

— На! І ти ж недопив... — подає Данилу його квартиру, той кидає її на землю.

— А свитка моя, моя свитка, а тагани — не пропадати ж добру!

— Та сідай уже, нещастя!!!

— Сиджу!.. А свитка моя...

Тільки й курява за ними. Зопалу навіть того не услідили, що воли до Білозерки, звідки їхали, розвернулися. А Данило лупить, гамселить, уродує волів і за ті гріхи, що ще будуть — від смерті тікають.

Дівчина-Смерть біля огнища залишилася. І не поворухнеться, так виморилася, спить. Коли, звідкіля не візьмись, жінка в чорному, Старша Відьма, на тобі! Зупинилася, стоїть, чаклує над Дівчиною-Смертю, будить чарами. Розбудила-таки, а та:

— Чого тобі?!

— Бачу — лежиш, думаю...

— За собою дивися!!!

— Та хіба ж...

— День, уявляєш: жодної душі не умертвила, жодної!..

— Колеса, чуєш?.. Їде наче хтось.

— Колеса?.. Злітай, подивися, і сюди. Та хоч цим поживлюся!

Старша Відьма перетворюється на ворону, летить. Дівчина-Смерть говорить сама собі:

— Жодної душі не умертвила, жодної!.. А чумаки, чумаки — від тебе ще ніхто не втікав, а вони втекли, втекли... О-ох-ох, і горілка в тії білозерської шинкарки... У шинкарки?!

Прилітає ворона, приземляється, перетворюється на Старшу Відьму:

— Двійко їх тамочки, двійко... Сюди їдуть... Ось же, ось показуються... Чумаки... Та ті ж таки...

— Чумаки?! Ті ж самі?! Чого ж ти мовчала, чорна роззяво!!! Ховаймося!!! Тікаймо!!!

— Що?!

— Ховаймося, кажу тобі, тікаймо!!! Тікаймо, Посварилися чумаки. Їдуть мовчки: Данило — на передку, волів поганяє; Петро — в середині воза, напівлежачи. Дістав-таки Петро Данила до живого, як говорять, ой, та вони помиряться! Але тепер мовчать. Мовчать та їдуть. Їдуть та мовчать. А скільки воно можна мовчати?!

— Даниле, а чи не здається тобі, що ми вже тут побували, га?

— Не здається!

— А то не наше огнище?.. О, тагани і свитка, моя свитка...

— Знову здається? Перехрестись! — а сам і не дивиться у Петрову сторону.

— Та не здається!.. А свитку жалько — піду...

— Я тобі піду, я тобі піду! Як піду батогом по спині — миттю успокоїшся!

— О, я ж не доказав тобі, — промовив дід Сташко, — підіймаючись, — так і не послухав Данило Петра.

— Не послухав?!

— Не послухав... А свитку, Петрову свитку, жалько, хороша була...

— Пропала?

— Пропала. А жалько. Ти на чому туди, у свій Харсон, поїдеш?

— На машині. З Петром, Колі Бетлія, комірника, сином.

— Знаю. Білозерку ж будете проїжджати?

— А як же її об'їдеш?! Проїжджаємо.

— Верстов за десять після Білозерки, — та я там був, правда, давненько, — по праву сторону, як од нас їхати, валяються при дорозі два тагани — старовинні; один — побільше, а другий — зовсім манесенький. Так-так, якраз ті, з яких чумаки Смерті чай наливали. Он, скільки років пройшло, а ніхто їх не бере, і не візьме, і ви, не дай бог, не беріть. Машина се, звісно, не воли, можете й не побачити. А, якщо і побачите, то уваги не звернути. Бжик! — і проїхали! А не завадило б, їй-богу, увагу звернути! Гісторія се чи не гісторія?.. Гісторія, кажу тобі, гісторія!

ЯК ЧУМАКИ ЧОРТИХАЛИСЯ

(Вечір четвертий; розповідь діда Сташка)

— Прийшов?

— Скажете... Хіба можна не прийти?

Налаштували вогнище: дід Сташко розкладав дрова, неприминувши уже не в перший раз наголосити, що "огнище" — се не просто тобі так, се наука, і тре вміти, а не як здається". Катеринчук, смирно проковтнувши настанову, притягнув кілька дебелих гілок, розчахував, ламав їх об коліно на дрова, подавав дідові. Готово. Але спочатку — люлька. Без неї — ні-ні! Набивалася довго, ретельно. Нарешті. Спалахнув сірник: його одного вистачило як на дідову люльку, а це в першу чергу, так і на розпал вогнища. Полум'я захрустіло газетою; ще далеко недоївши її, почало облизувати нижні дровинячки, котрі заплакали, але зайнялися швидко, весело потріскуючи. Полум'я проскочило наверх, шмигонуло в різні боки, зашкварчало, загуділо. Зацмокала дідовими губами його знаменита чумацька люлька, задиміла розповідь.

Втекли-таки от Смерті-то, от Дівчини-Смерті, наші чумаки, дядько Данило та дядько Петро, втекли, а натерпілися скільки. Вирішили спочити — поспати годиночку так, не більше, хоч сонце і до полудня ще не дійшло. Розпрягли волів, хай попасуться, а самі вмістилися на возі. Поснули. Прокидаються — яка тобі там годиночка?! — темна-претемна ніч, зорі кричать.

— Ну ти, Петре, і спати потужний!

— А ти?

— Воли на місці? — запитує?

— Воли-то на місці, — відповідає дядько Петро, а на якому місці: тягли нас із возом куди паслися.

— Дорога скаже.

Кинувся дядько Данило впрягати волів, ага, не тут-то і було, як казалися: фиркають, головами мотають не даються — і все тут!

— От чорт! — поспівчував дядько Петро.

— Чорт би вас побрав, бісові душі!!! — гаркнув на них щосили дядько Данило. Аж чує чи причудилося:

— Беру!

— Се ти Петре? — запитує.

- Ні, не я...
- А хто ж?
- Се я, — чують.
- Хто я?!
- Я — Чорт!

А дійсно: стоїть біля воза миршавенький такий чоловічок, якщо можна його так назвати; вуха, мов лопухи; ніс, як у свині; різки на голові прорізалися, як у бичка-однолітка; і так лукаво-лукаво зиркає на чумаків, наче душі виймає; і хвостиком перед своєю мордою хить-хить.

— Якого се чорта тобі од нас треба, Чорте?! — не на жарт розізлився дядько Данило.

- Згоден.
- Що згоден?!
- Говорив на волів: "Чорт би вас побрав?"
- Ну, говорив...
- То я згоден.
- Та що ти згоден, нечисть ти рогата?!
- Та забрати їх!
- А-а-а, забрати... То се ти їх скаламутив?
- Я.
- Петре, а подай-но сюди батіг!

Дядько Петро подає батіг, а Чорт, — та ні, не злякався, — а тільки каже: "Чув я, що чумаки словами не кидаються. Значиться, не чумаки ви, а так собі..." Заїли, ох, заїли сі слова дядько Данила, за живе взяли: "Щоб якась свиняча ратиця та наді мною, над чумаком, насміхалася!" — се так подумав, а Чорту, — щоб той почув, — говорить:

- Так собі, не чумаки?! Добре, віддам, але за що?
- Даниле!!!
- Помовч, Петре! — а до Чорта — Що даєш?
- Гроші. Багато. Віз грошей. Згоден?
- Навіщо у степу мені твої гроші, котрі ти потім на черепки перетвориш?
- А ти звідки знаєш?
- І не з такими чортами зустрічався, знаю. Віз провіанту.
- Добре... Якщо побореш мене.

Катеринчук, котрий до цього ні разу не перебивав, стрепенувся:

— Скажете, та дядько Данило у два рази більший за Чорта, звісно, поборе. Ви вже вибачте мені...

— Поборе... Ти не дивися, що Чорт миршавий такий, не обманюйся: сила у його руках величезна, нелюдська — вола підніме! Запросто.

- Та ну!
 - Ось тобі і "та ну!"... Дров підкинь, та й картоплю уже можна. Слухай.
- А дядько Данило з Чортом продовжують суперечку:

— Не обманеш?

— Ти що, не віриш мені?! — аж зобидився Чорт.

— Не вірю. Клятву давай. І на крові.

— Кажу ж тобі...

— Клятву давай!

Чорт простягає праву руку до воза, бере звідти розписний ніж, робить ним надріз на лівій руці.

— О, а звідки у нас такий ніж? — здивувався дядько Петро.

— Ніж як ніж, — відповідає. — Та не у вас, а у мене. Кров справжня, дивіться, чорна... Що казати?!

— Таке ось скажи... — се вже дядько Данило. — Ага, щоб тобі крізь землю провалитися і більш нікому на сьому світі не показуватися, якщо ти нас, чумаків, надумаєш обманювати!

— Щоб мені крізь землю провалитися і більш нікому на сьому світі не показуватися, якщо я вас, чумаків, надумаю обманювати! — клянеться Чорт. — А тепер — ти... Клятву давай. На крові.

— А слова чумацького тобі недостатньо?!

— Чумацького?... Згоден.

Дід Сташко глибоко затягується, аж заклекотіло — і в його старечих грудях, і в його чумацькій люльці:

— Чумаки були аж дуже справедливі, помірковані, йшли по правді, і про се всі знали й вірили чумаку, бо як він скаже, то так воно і є.

— Так і є? — скоріше по інерції запитав Катеринчук.

— Так воно і є. Не сумлівайся.

— Даниле!!!

— Петре, помовч!

— Поборемося. Побореш мене — воли твої, і віз провіанту в додачу, не збрешу, не побореш — мої.

— Хто кого далі кине?

— Добре. Ти — перший.

Відійшов дядько Данило трохи подалі од воза та й кличе рукою до себе Чорта. Підходить. Ухватив його дядько Данило за хвоста та як почне розкручувати його навкруг себе, як почне розкручувати. Відпустив. Пролетів Чорт метрів так... багато... та як гупнеться, аж степ задрижав. А сам дядько Данило чимдуж до воза, кричить дядькові Петрові:

— В'яжи, Петре, чим зможеш, мене до штельваги!!!

— Навіщо?!

— Та в'яжи, кажу тобі!!!

Дядько Петро і постарався. Замотузив на совість.

— Тільки схопить, жени волів.

— Добре.

Підходить Чорт.

— Ну, тримайся, чумаче!!!

Та й ухопив дядька Данила упоперек. А той же був прив'язаний до штельваги, до воза. Підняв Чорт дядька Данила разом з возом, а дядько Петро по волах батогом — "лясь, лясь!!!" — та ще раз, та ще раз. Воли як рвонули — обох повалили: і дядька Данила, і Чорта. І штельвага лопнула — та ти що?! — така сила. Піднявся Чорт, обтрушується, ойкає. А дядько Данило лежить, зв'язаний увесь. Підбігає до нього дядько Петро, всі верьовки-мотузки - чик - та так, Піднімається дядько Данило, і до Чорта:

— Ну, Чорте, успокоїлася твоя чорна душа?

— Давай твою задачу.

— Яку таку задачу?!

— Мою ти виконав, поборов мене, а може, і я твою виконаю.

— Так не домовлялися!

— Тоді ще раз поборемося чи наввипередки побігаємо!

— А якщо не виконаєш?

— Суперечку закінчимо: ти — переможець.

— Я і не думаю суперечки більше з тобою заводити. Вечеряти з нами будеш? Те, що ми...

— О, це я можу! — аж підскочив з радості.

— Петре, а принеси-но святий хрест та ікону...

— Що?! — аж затрясло Чортом. — Не зрозумів!!!

— А що тут, скажи, розуміти треба?.. Помолимося, і ти з нами, з чумаками, хрест святий поцілуємо, і ти з нами, з чумаками, та й почнемо вечеряти...

— Не потрібна мені така вечеря!!! — розізлився Чорт, аж дим з вух на всі боки пішов.

— Баба з воза — воли швидше йдуть, — не вгаває дядько Данило. — А то повечеряв би з нами, з чумаками, га?

— Не буду!!!

— Не будеш, то не будеш... Воли мої?

— Твої-ї-ї!!! — вихор до неба, а Чорта, як і не було ніколи.

— Ху-у! Ну і пилюка! — Катеринчук прикрив обличчя рукою.

— А-а, чорт! — ледве не вилаявся дід Сташко.

— Ага, як причепиться...

— Та десь люльку заникав!

— А це що біля вас?

— Вона?! Ріднесенька моя, зараз я тебе нагодую, тютюнцю тобі дам.

— Даниле, допоможи стару штельвагу з осі зняти.

— Іду.

— Добре, що я здогадався, ну, як знав, купи у Білозерці штельвагу. Що тепер ми робили б, га?!

Дядько Данило захопився за обломок штельваги, — раз!, — і зняв її з осі. А дядько Петро своєї продовжує:

— Став! — подає нову штельвагу. — Що ти робив би без мене би, га?! Пропав би... І щоб ніяких більше чортів, досить!!! Чуєш?

— Та чую, чую... — винувато відповідає дядько Данило, ставлячи на ось штельвагу.

— А з провіантом не поскупився, чортяка! Давай, братику, мирову, та й повечеряти не гріх... Га?

— Давай!

Дід Сташко підняв очі в небо. Дивився довго-довго.

— Чумацький шлях покажеш?

— Покажу. Ось.

— Правильно.

— Відкараскалися чумаки від Чорта...

— Ага! Так тобі і відкараскалися! Чорт ще нагадав про себе.

— А як?

— А так, слухай...

Їдуть нічним степом чумаки. Править уже дядько Петро. Дядько Данило сидить навіть не на передку, а в лівім кутку воза.

— А якби програв?

— Не програв же!

— А якби програв?

— Не програв же!

— А якби програв би, га? А ми правильно їдемо?

— По чумацькому шляху дивися.

Дядько Петро роздивляється небо, потім запитує дядька Данила

— Даниле, по сьому, що наліво, чи по тому, що направо?

— Та один він, чумацький шлях, над нами — піднімає голову. —

Тьху ти, чорт!!!

— Знову за своє?! — нервує дядько Петро.

— Петре, три чумацьких шляхи на небі: справа, зліва і в посередині.

— Тр-р-р!!! Яким їхати?

— Сим, що в посередині.

— Но-о! А ти не сумніваєшся?

— Ні. І в тому, що се Чорт з нами жартує також не сумніваюся. Розповідали, що він і таке може.

— Ну, чортяко, начувайся! — дядько Петро вдивляється в обрій, аж привстав. — Даниле, світло, хата в степу...і біля одвірка, бачиш, наче щось ворухається... А чи не Чорт се, Даниле?... Чорт!

— Чорт?... Чорт!.. Я приляжу, а ти їдь, як їдеш, на хату.

Як тільки під'їхали, дядько Данило непомітно зіскочив з воза, та шасть за хату, та хватить Чорта за хвоста, аж взвив той:

— Болить же, чумаче, відпусти!!!

— Болить?! Ти ж клятву на крові давав, нечисть ти рогата, що не будеш нас обманювати!

— А я вас і не обманюю!

— Повторяй клятву!

— Ти, що, не віриш мені?..

— Не вірю! — і ще міцніше накручує хвоста чортяці. — Клятву!

-Ой-ой-ой!!! Відпусти, чумаче!

—Клятву повторюй!!!

— Щоб мені крізь землю провалитися і більш ніколи на цьому світі не показуватися, якщо я...

Так, не договоривши клятви, і провалився Чорт крізь землю. Та миттю — дядько Данило навіть не зрозумів що сталося. Запитує дядька Петра:

— Петре, там Чорт не пробігав?

— Начебто ні, а чи не пішов він своєю клятву виконувати?

— Крізь землю провалився?.. Туди йому й дорога!

— Даниле, заглянемо в хату? Та й узяти, спасибі Чорту, маємо що... Га?

— Де наше не пропадало — заглянемо! — і тричі постукав у двері.